

DE NOMADISCHE ENKELING OP HET IMMANENTE PLAN

EEN ZOEKTOCHT NAAR DELEUZES EN GUATTARI'S 'PERSONNAGE CONCEPTUEL' DOORHEEN EEN LEZING VAN KIERKEGAARD

door Marieke BRUGNERA (Leuven)

1. INLEIDING

Elke gedachte vergt een denker, elk begrip een begrijpende, elk betoogde een orator. Treden we met deze gedachte in de voetsporen van Gilles Deleuze en Félix Guattari, die in hun werk *Qu'est-ce que la philosophie?*¹ de filosofie tot doel hebben gesteld in een oneindige beweging creatief begrippen te blijven construeren: uitdagend, innovatief en gehoorgevend aan wijsgerige problemen. Deze begrippen zijn niet *ex nihilo* geschapen, maar ze bevolken een voorondersteld, altijd aanwezig plan dat de filosoof onvermijdelijk in zijn denken met zich meedraagt. Dit plan wordt door Deleuze en Guattari in het leven geroepen als “le sol absolu de la philosophie”.² Het plan zelf is prefilosofisch, maar geeft niettemin een eerste consistentie aan de oneindige

¹ Marieke BRUGNERA (1990) is aspirant van het F.W.O.-Vlaanderen aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de KU Leuven. Ze bereidt een doctoraatsthesis voor over ‘zelfbedrog, het bedrieglijke zelf en het verlangen om in de waarheid te leven’.

G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, Paris, Éditions de Minuit, 2005. Vertalingen van passages uit dit werk zijn mijn eigen vertalingen.

² *Ibid.*, p. 44.

beweging van de chaos. De chaos geldt als de nog ongedifferentieerde stuwende drijfkracht van elk denken dat in zijn onmetelijke snelheid en bewegingen consistentie tot stand kan brengen, maar deze orde evenzeer met dezelfde kracht weer kan vernietigen.³ Ondanks deze uiteindelijke weerbarstigheid aan welke orde ook, laat de chaos zich overtrekken door het plan, een immanent plan, dat zijn mazen over de chaos heen spant als een zeef, “un crible”.⁴ Zo creëert het plan een afbakening, ontvankelijk voor een verdere constructie van een filosofisch denken, zonder de voeling te verliezen met de onderliggende chaos die steeds door de mazen van het net heen glipt en aldus het plan zijn bewegingskracht meegeeft. Dit plan, eigen aan de filosofie, kent in zijn overspanning van de chaos geen uitwendigheid, is niet exo-referentieel, verwijst niet naar een realiteit buiten zichzelf, maar bestaat op zichzelf en in zichzelf: het is in zijn hoedanigheid immanent. Vandaar dat Deleuze en Guattari spreken over een “plan d’immanence”. Het is door en door in zichzelf gesloten. In die immanentie krijgt echter zelfs de filosoof, die als taak heeft zijn denken, zijn “image de la pensée”, op het plan te positioneren, geen directe toegang tot het plan, aangezien hij er zelf geen deel van uitmaakt. Bovendien vermag hij het niet er greep op te krijgen, door de nauwe band die het plan blijft behouden met de chaos, die fundamenteel onzegbaar blijft en daarmee ook dit prefilosofische plan niet tot begrip laat brengen. Het denken heeft volgens Deleuze en Guattari met andere woorden een actor nodig, die zelf een constructie is, tot het plan behoort en tot leven gewekt is door de schepper-filosoof: het “personnage conceptuel”.⁵

³ *Ibid.*, p. 45: “Le chaos chaotise, et défait dans l’infini toute consistance.”

⁴ *Ibid.*

⁵ Door begrippen aan te snijden als ‘chaos’, ‘plan d’immanence’, ‘image de la pensée’ en ‘personnages conceptuels’ vormen Deleuze en Guattari een dermate abstract conceptueel bouwwerk dat het in zijn metaforiek welhaast enkel begrijpelijk kan worden gemaakt middels een visuele voorstelling. We worden er als het ware toe gedwongen onze filosofische bezigheid van een driedimensionele setting te voorzien, waarbij een dynamische, verdelende en ordenende structuur van een afgebakend plan weerstand dient te bieden tegen een vormeloze chaos die de eeuwige geestdrift van de filosoof symboliseert. Dit immanentievlak vormt de scène waarop personages, in de belichaming van hun rol, uiting kunnen geven aan de aan de chaos ontleende creativiteit die hen aanvuurt. Deze personages zijn geenszins statische figuren die als marionetten door de filosoof op de Bühne worden geplaatst. In de dynamiek waarmee ze de filosofische concepten tot leven wekken, invoelen en tastbaar maken, ontvouwen ze het prefilosofisch plan immers tot een aanschouwelijk ‘image de la pensée’ die het

In deze verhandeling willen we ons wagen aan datgene waartoe Deleuzes en Guattari's filosofie ons oproept, met name aan de slag gaan met begrippen, ze in hun levendigheid bevragen, op zoek gaan naar de interne samenhang van de componenten van het begrip — de endoconsistentie — en de onderlinge samenhang met andere begrippen — de exoconsistentie — om zo tot een creatief filosofisch denken te komen.

Welnu, ons oog is gericht op het begrip van het conceptuele personage, de bewoner van het plan, waarmee het denken zijn aanvang neemt. Wat zou er gebeuren als we dit concept, na de verkenning ervan op zijn oorspronkelijk terrein, uit Guattari's en Deleuzes immanente plan losbreken en verhuizen, 'reterritorialiseren' naar het plan van een ander denker? Hiertoe nemen we exemplarisch het existentialistische plan van de filosoof Søren Kierkegaard. Laten we ontdekken hoe het 'personnage conceptuel' daar tot leven komt, zich ontvouwt en zich staande houdt, hoe het zich een weg baant doorheen diens pseudoniemen, existentiële stadia en geslotenheid. Ook wij hebben hierbij uiteraard een personage nodig dat thuis is op zijn plan en ons door de zoektocht zal leiden. We wenden ons hiertoe tot Kierkegaards conceptuele personage bij uitstek: de Enkeling, die met vallen en opstaan voortschrijdt op het plan en er "in de strikste zin 'ik' zegt".⁶

filosofische denken vorm weet te geven. De personages bouwen zodoende steeds mee aan het decor waarop ze spelen en ademen daarbij de drijfkracht — de chaos — die vanuit de coulissen tot de scène doordringt. Aldus vormen de personages ook zichzelf.

Wanneer we de filosofische activiteit naar een dergelijke analogie opvatten en haar zin en richting beschouwen als een voortdurende vormgeving van het plan door de personages — een niet aflatend scheppen van orde doorheen de chaos — kunnen we Guattari en Deleuze beter begrijpen in hun 'constructivistisch' project. Elke wijsgerige vormgeving houdt een constructie in, een afbakening van een plan dat bespeelbaar wordt voor personages die het denken mogelijk en bevattelijk maken. Zodoende blijft het absolute karakter van de werkelijkheid enkel voorbehouden voor de ongrijpbare chaos die zich slechts laat kennen voor zover de constructie van het immanente plan hem laat doorschemeren.

⁶ S. KIERKEGAARD, *Dagboeken*. Vert. C. POLET, Amsterdam, Uitgeverij de Arbeiderspers, 1991, p. 201.

2. HET 'PERSONNAGE CONCEPTUEL'

Het 'personnage conceptuel' is volgens Deleuze en Guattari de enige ware actor van het denken. Niet de filosoof creëert de concepten, niet hij traceert het plan. Steeds blijft hij een buitenstaander die toekijkt op het plan dat, immanent als het is, zich niet door hem betreden laat. Het plan aanvaardt alleen constructies, laat enkel scheppingsacten toe die zich vormen aan het plan en er op die manier eigen aan zijn. De filosoof wordt daarmee opgeroepen personages te construeren op zijn plan van het denken, die de taak kunnen volbrengen die hemzelf ontzegd wordt: de opgave te denken. Eens aanwezig bewegen zijn personages zich op het plan dat zelf steeds in aanbouw is en onderworpen aan een voortdurend "devenir"⁷, dat de beweging kent van een steeds uitdijende ontvouwing. De wisselwerking tussen het plan en zijn personages is onmiskenbaar. Immers, zoals Deleuze en Guattari betogen, gaan het 'personnage conceptuel' en het plan paradoxalerwijze steeds aan mekaar vooraf: "Het conceptuele personage en het immanente plan veronderstellen elkaar."⁸ Enerzijds is het personage schatplichtig aan het 'plan d'immanence' dat het 'personnage conceptuel' mogelijk maakte, anderzijds verrijkt het personage het plan in zijn articulatie van de begrippen middels de beweging van het denken. Het personage trekt sporen in het plan. Bij elke beweging, bij elk "événement",⁹ worden de begrippen zodoende steeds verder afgebakend en krijgt het plan zijn vorm, zonder dat het tot stilstand dreigt te komen door de constante wording van het personage dat de begrippen bezielt.

In zijn hoedanigheid van 'personnage conceptuel' bezit deze actor van het denken een uitzonderingspositie. Enkel aan hem is het namelijk gegeven om zich op het plan te bewegen. Noch de filosoof zelf, noch de toehoorder of lezer — aan wie het denken geëtaleerd wordt — hebben hetzelfde privilege. Want wil de filosoof tot het plan toetreden, dan lukt dit hem niet alvorens hij van zichzelf een constructie

⁷ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, p. 64.

⁸ *Ibid.*, p. 73: "Le personnage conceptuel et le plan d'immanence sont en présupposition réciproque."

⁹ *Ibid.*, p. 37.

heeft gemaakt. Eenmaal de filosoof met andere woorden tot het plan is toegetreden, geeft hij zichzelf op en maakt hij zich tot deel van het denken, waarmee hij in wezen niets anders wordt dan zijn eigen conceptuele personage. De toehoorder of lezer kan evenmin als betrokken persoon tot het gesloten immanente plan, dat geen “hors-de-là” toelaat, doordringen. Ook hij blijft aan de zijlijn toekijken hoe het filosofische denken aan hem verschijnt en neemt aldus de rol aan van stille getuige.

Toch is het net dankzij het conceptuele personage dat het filosofische denken van deze of gene filosoof kan worden kenbaar gemaakt, gedeeld en onttrokken aan de ongrijpbaarheid die het immanente plan eigen is. In het conceptuele personage vinden we immers een aanknopingspunt om samen met de filosoof de conceptensamenhang te denken en zodoende door zijn ogen de uitdaging te zien om het spel van de begrippen te vatten.

Het ‘personnage conceptuel’ lijkt aldus een eigenstandig karakter te hebben voor zowel de filosoof als de toehoorder, opgenomen in de constructie van het denken op het verder te ontginnen immanente plan. Wij zijn hierbij slechts toeschouwers van het gebeuren, van de ‘événements’ die rijzen uit de ontwikkelingen op het plan van het denken. Vanuit dit perspectief komen we ertoe te begrijpen hoe Deleuze en Guattari filosofie geenszins als een aangelegenheid van discussie en dialoog willen opvatten: “De filosofie huivert voor discussies.”¹⁰ Het plan en de actoren van het denken die hierop vertoeven, zijn als constructies immers ondoordringbaar voor ons, die van buitenaf het filosofische denken aanschouwen. Er geldt bijgevolg een wezenlijke asymmetrie tussen ons en het ‘personnage conceptuel’, evenals tussen de filosoof-schepper en het ‘personnage conceptuel’. Als externe toeschouwers — zelf geen personages — zijn we daarom niet bij machte als in een discussie van buitenaf kritiek te spuien op het voor ons immune plan.

¹⁰ *Ibid.*, p. 33: “La philosophie a horreur des discussions.”

2.1. *De kenosis van de filosoof*

Vanuit dit onvermogen kan ook de filosoof zelf niet anders dan zijn personage uit handen te geven. Hij vertrouwt het toe aan het plan, waaruit het tenslotte gekneet is. Alleen de positionering van het personage op het plan wekt het tot leven, geeft het bewegingsvrijheid en voorziet het van een zekere autonomie. De filosoof daarentegen, die zich aanvankelijk opwierp als schepper, trekt zich nu terug. Hij aanvaardt de opgave zichzelf op te geven ten behoeve van zijn personage. We zouden kunnen stellen dat hij — om het met een christelijke term te zeggen — een zekere kenosis doorvoert, waarbij hij zelf als het ware afzijdig blijft. Hij ontledigt zichzelf immers, draagt zijn macht over aan het gecreëerde personage dat zich verder ontplooit, opdat het zich eigenstandig zou kunnen ontvouwen. Nu kijkt hij toe hoe het personage zichzelf verder vorm geeft in zijn interactie met het plan, dat het materiaal aanreikt om de begrippen los te wrikken in de ruimte van het denken.

En zo kijkt het personage terug naar zijn schepper, die hem niet *ex nihilo* maar uit zijn eigen denkvorm, zijn zogenaamd ‘image de la pensée’, gevormd heeft en hij aanziet nu zijn opgave: het subject te worden van zijn scheppers filosofie. Aldus baant het personage zich een weg door de ‘chaosmos’¹¹ — de geconstrueerde wereld van het plan dat steeds doordrongen blijft van chaotische drijfkracht — waar hij de begrippen aantreft die hij tot leven wekt. Hij weet ze in zijn bewegingen met elkaar te verbinden, ‘territorialiseert’ hiermee de begrippen — brengt ze thuis op het plan — en bakent zo op zijn eigen contingente wijze de onderlinge begrippensamenhang af. Het personage verleent de begrippen op die manier hun interne consistentie. De filosoof volgt intussen de bewegingen van zijn personage, het afgestane geesteskind. Als schepper, zo zien we nu, kan hij in zijn afstand van het gebeuren eigenlijk slechts één ding: diegene gelijk worden die hij naar zijn evenbeeld heeft geschapen. Deleuze en Guattari lijken deze gedachte bij te treden, wanneer ze stellen: “De filosoof is de idiosyncrasie van zijn

¹¹ *Ibid.*, p.196.

conceptuele personages. Het is de bestemming van de filosoof zijn personage(s) te worden [...].”¹² De filosoof moet, anders gezegd, zelf het pseudoniem worden van zijn personages. Hij dient zich achter het denken te scharen dat in het spel der begrippen heeft vorm gekregen doorheen de dynamieken die het personage ontketende.

Het ‘personnage conceptuel’ fungeert voor ons als een mediator, die ons door zijn aanwezigheid toegang tot het denken van een filosoof verschaft. Hij maakt het geheel voor ons denkbaar, bevattelijk en nodigt ons uit een blik te werpen op het plan dat hij ons voorhoudt. De vraag is nu echter: hoe moeten we deze verhouding tot het conceptuele personage dan opvatten, als we enerzijds niet met hem kunnen dialogeren door zijn geconstrueerde positie, maar we anderzijds — uitgerekend door zijn verdienste — voeling krijgen met de gedachte filosofie?

Allicht dienen we hier bij de term ‘voeling’ stil te staan. Deleuze en Guattari zelf spreken van een filosofische “Einführung”¹³ die we voor een sympathie opwekkend ‘personnage conceptuel’ dienen te cultiveren. Het ‘personnage conceptuel’ vergt empathie van ons — “un devenir autre”¹⁴ — die ons in staat stelt ons ermee te vereenzelvigen, zijn denken en bewegingen in te voelen, opdat we ons eraan zouden spiegelen en de uitdaging van de begrippen tot ons zouden laten doordringen. We lijken zodoende toeschouwers van een spektakel waar we zelf niet in meespelen, maar waarvan we langs de weg van sympathie en antipathie van op afstand deel uitmaken en zo alsnog meegaan in het gebeuren op het plan.

De verhouding wordt nog complexer wanneer we erbijilstaan dat eigenlijk enkel het ‘personnage conceptuel’ het in dit filosofische denken nog vermag ‘ik’ te zeggen. Spontaan zijn we er namelijk toe geneigd het personage een derde persoonsperspectief toe te meten en wel omdat we het ‘personnage conceptuel’ niet onmiddellijk zelf zijn en er evenmin mee in rechtstreekse interactie staan. Toch heeft op het plan uitsluitend het conceptuele personage het recht zichzelf een ik te noemen.

¹² *Ibid.*, p.62. “Le philosophe est l’idiosyncrasie de ses personnages conceptuels. C’est le destin du philosophe de devenir son ou ses personnages conceptuels [...].”

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*, p. 107.

Waarschijnlijk doelen Deleuze en Guattari hierop wanneer ze zich openlijk afvragen: “Wie is het ik? Het is altijd een derde persoon.”¹⁵

De filosoof zelf heeft zich, zoals gezegd, uit handen gegeven aan het ‘personnage conceptuel’ en daarmee ook zijn ik-zegging in de mond van dit conceptuele personage gelegd. Vandaar ook de opname van de slagzin: “Het ik is een ander.”¹⁶ Beide denkers verklaren zich nader: “Ik ben niet langer mezelf, maar de dispositie van het denken om zichzelf te zien en te ontwikkelen doorheen een plan dat me op meerdere plaatsen doorkruist.”¹⁷ De filosoof heeft zich met andere woorden gedecentreerd en zich verstrooid in zijn verschillende ‘personnages conceptuels’ die de ware subjecten van het filosofisch denken zijn geworden. Hun ik is de maatstaf waaraan het denken getoetst wordt en waaraan wij ons te spiegelen hebben. Zo zullen we ons in het filosofisch denken steeds moeten vereenzelvigen met deze geconstrueerde, dynamische actoren die ons tegelijk onaantastbaar voorkomen en de verandering aldus slechts in één richting laten bestaan: het ‘personnage conceptuel’ verandert ons, maar buiten het plan staand — zittend in het publiek — zijn wijzelf nooit bij machte het conceptuele personage te veranderen. In de act van het spiegelen, kunnen we dientengevolge slechts een representant worden van dit denkende subject binnen het filosofische kader. Niettemin zal het ‘personnage conceptuel’ zelf nooit zomaar een pseudoniem zijn van de filosoof, geen gezant of vertegenwoordiger die de filosoof afvaardigt, of zoals Deleuze en Guattari betogen: “Het conceptuele personage is niet de representant van de filosoof, maar juist omgekeerd...”¹⁸ Het is immers aan de filosoof om zijn personages op zich te nemen, ze in al hun bewegingen gade te slaan en zelf hun pseudoniem te worden. Zijn denken ontvouwt zich met andere woorden dankzij zijn personages, die de interne consistentie van de begrippensamenhang lijf en leden geven.

¹⁵ *Ibid.*, p. 63: “Qui est je? C’est toujours une troisième personne.”

¹⁶ *Ibid.*, p. 199: “Je est un autre.”

¹⁷ *Ibid.*, p. 62: “Je ne suis plus moi, mais une aptitude de la pensée à se voir et se développer à travers un plan qui me traverse en plusieurs endroits.”

¹⁸ *Ibid.*, p. 62. “Le personnage conceptuel n’est pas le représentant du philosophe, c’est même l’inverse...”

Zowel de filosoof-schepper, die in zijn zelfontlediging zichzelf heeft opgegeven ten einde zijn filosofisch project tot ontwikkeling te laten komen, als de toehoorder, die middels een ‘Einfühlung’ met het conceptuele personage toegang krijgt tot het desbetreffende filosofische denken, zijn bereid zichzelf te verliezen. Ze staan hun zelf af opdat het hun vervolgens onder de gedaante van een conceptueel personage zou teruggegeven worden. Aldus onderwerpen ze zich aan de volstrekte immanentie die het plan hun voorhoudt en conformeren ze zich aan de eis die het ‘personnage conceptuel’ in de derde persoon stelt. Het ik spreekt nu vanuit een hij, waarbij de filosoof beseft: “Ik ben mezelf niet meer.”¹⁹

2.2. *Het personage in het personage van het personage*

“Mijn zwaarmoedigheid is er jarenlang de oorzaak van geweest dat ik in de diepste zin geen ‘jij’ tegen mezelf kon zeggen. Tussen mijn zwaarmoedigheid en mijn jij lag een hele verbeeldingswereld.”²⁰ Allicht is er geen filosoof die zich zo heeft ingelaten met het ‘personnage conceptuel’ als Søren Kierkegaard. Zijn oeuvre wemelt van pseudoniemen, rechters, ethische helden, verleiders, ridders van het geloof, ongelukkige verliefden, de meest uiteenlopende tragische en esthetische figuren... Op verschillende niveaus worden zij tot leven gewekt. Vanuit radicale invalshoeken belichten zij de centrale concepten van Kierkegaards denken en gaan ze ermee aan de slag; maar bovenal: elk van hen weet zich te verheffen tot een ‘personnage conceptuel’ en bekleedt het denken, losgemaakt van de aanvankelijke literaire context waarin ze louter figuren waren, pseudoniemen of typevoorbeelden. Er ontstaat aldus een gedachtestroom waartussen we ons geklemd weten, van hot naar her gesleurd in tegenstrijdige posities, vervreemd door de afstand die wordt geschapen tot de filosoof die dit amalgaam van concurrerende gedachten heeft neergezet. In zijn geschriften is bij gevolg een duidelijke spanning merkbaar door het voortdurende kluwen van in elkaar

¹⁹ *Ibid.*: “je ne suis plus moi”.

²⁰ S. KIERKEGAARD, *Dagboeken*, p. 150.

grijpende perspectieven, waarbij de complexe situatie ontstaat dat een ‘personnage conceptuel’ aantreedt bij gratie van een ander ‘personnage conceptuel’, dat weer opgevoerd werd door een derde ‘personnage conceptuel’, en zo verder. Zo wordt in *Oflof*²¹ bijvoorbeeld het personage Johannes de Verleider aangebracht door de geschriften van A., die op hun beurt weer werden verzameld door Victor Eremita, andermaal een pseudoniem van Kierkegaard. Of lezen we in *Stadia op de levensweg*²² — een werk gebundeld door Hilarius Boekbinder —, het ‘Psychologisch experiment’ van Frater Taciturnus, waarin deze het dagboek ‘Schuldig/Niet-Schuldig’ becommentarieert, waarin dan weer een anonieme ik-persoon — de zogenoemde Quidam — aan het woord is.

Elk van deze namen heeft zich geleend tot de constructie van een conceptueel personage, dat voortvloeit uit een dieper gelegen personage, welke nog steeds tot de orde van het immanente denken behoort en daarmee evenmin een externe referent kent. Het doet vermoeden dat er hier sprake is van meerdere geleidingen in de constructie. Net zoals Deleuze en Guattari stellen dat de filosoof slechts “l’enveloppe”²³ is van zijn ‘personnage conceptuel’, zo lijken we hier verschillende ‘enveloppes’ te zien opdoemen, waarbij de éne de andere in zich opsluit. Kierkegaard wordt bijvoorbeeld aldus tot ‘enveloppe’ van Victor Eremita, die op zijn beurt de enveloppe is van A., die dan weer het conceptuele personage van Johannes de Verleider in zich draagt, die in zijn dagboek eigenlijk zelf ook een nieuw ‘personnage conceptuel’ omvat, met name: Cordelia, het verleide meisje dat hij in zijn esthetische schrijven volledig geassimileerd heeft. Hetzelfde proces voltrekt zich zo ook in *Stadia op de levensweg*, waarbij het meisje om wie de Quidam in zijn dagboek rouwt, slechts kan bestaan bij gratie van zijn tentoongespreide gedachtegangen, die weer te danken zijn aan het vernuft van Frater Taciturnus, dat langs de bundeling van Hilarius Boekbinder uiteindelijk weer ingevouwen wordt in de naam van de daarachter verscholen Kierkegaard.

²¹ Id., ‘Het dagboek van de verleider’, in: Id., *Oflof. Een levensfragment uitgegeven door Victor Eremita*. Vert. J. MARQUART SCHOLTZ, Amsterdam, Boom, 2000, pp. 321-470.

²² Id., *Stadia op de levensweg. Studiën door verschillende personen, bijeengebracht, bezorgd en uitgegeven door Hilarius Boekbinder*. Vert. J. MARQUART SCHOLTZ, Amsterdam, Meulenhoff Nederland, 1987.

²³ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu’est-ce que la philosophie?*, p. 62.

Er ontketent zich anders gesteld een heus raamwerk, waarin de buitenste kaders de binnenste insluiten en zo de constructie van wat er zich binnenin afspeelt in zich opnemen, zonder zelf op dit niveau te kunnen bewegen. Het uitdagende aan het denken van Kierkegaard is dan ook dat niet alleen de filosoof zijn personages dient te worden, zoals Deleuze en Guattari vooropstelden, maar dat tevens de personages de taak krijgen de pseudoniemen te worden van hun omvatte personages, terwijl ze tegelijkertijd nog steeds bewegen op hun eigen niveau en zich niet kunnen inmengen in de actoren die ze introduceren. Wanneer ze over een 'personnage conceptuel' verhalen, geven ze immers weer zichzelf op, leggen ze het 'ik' van zich af dat ze naar hun personage overhevelen en worden ze als de filosoof die zijn eigen conceptuele personage moet worden. Doordat ze echter elk ook zelf een conceptueel personage zijn, krijgen ze niet louter de rol van toeschouwer toegemeten. Ze spelen mee op het plan, construeren en bewegen, traceren de sporen van de begrippen, bakenen ze af, situeren ze in hun kader en trekken ze open.

Net door toedoen van deze brede waaier aan personages worden de in de teksten opgevoerde begrippen in de vele dimensies tot op het bot uitgespit. Ze krijgen hun pregnante waarde toebedeeld omdat de personages elkaar gestalte geven in hun diverse receptie van de hun aange-reikte begrippen, waarmee ze in hun belichaming elk op een totaal diverse wijze aan de slag gaan, waardoor ze deze in alle richtingen met elkaar doen wedijveren. Kijken we bijvoorbeeld naar de oeverloze briefwisselingen tussen de estheet A. en de ethisch-religieuze rechter Wilhelm in *Of/of*, waarin de twee lijnrecht tegenover elkaar staan, ondanks hun gehandhaafde vreemdsoortige vriendschap. We belanden hier in een vurige strijd tussen een esthetische observator en een ethische predikant die met dezelfde termen in hun monologische betogen elk een heel ander begrip tot stand brengen. Wordt het begrip van 'de eerste liefde' zo in het kamp van de estheet ten tonele gevoerd als de eerste verliefdheid die slechts doorprikt moet worden als illusie, dan wordt het bij Wilhelm verheven tot de esthetische liefde die in het huwelijksbesluit een eeuwigheidswaarde verkrijgt en zo steeds de eerste blijft.²⁴

²⁴ S. KIERKEGAARD, 'De eerste liefde', in: *Of/of*, pp. 225-270. Id., 'De esthetische geldigheid van het huwelijk', in: *Of/of*, pp. 431-561.

Zo worden in het raamwerk van personages oordelen geveld, waarheden geopperd, levenswijzen geheiligd, om dan even later, vanuit een ander ‘personage conceptuel’ dat in dezelfde ‘enveloppe’ verpakt zit, terstond weer in vraag te worden gesteld. Zo blijft de strijd gaande, maar niettemin onbeslecht. De thematische arbeid of doorwerking van de begrippen lijkt aldus een welhaast fugatisch karakter te hebben waar de personages polyfoon en contrapuntisch — stem tegen stem — ten opzichte van elkaar staan en de toehoorder zo louteren in hun voortschrijdende dynamiek. Ze zijn — zo bedenken Deleuze en Guattari zich meermaals — vrienden, maar net daarin ook rivalen. En misschien zijn ze zelfs verliefden, maar in die hoedanigheid juist ook verleiders, zoals we aanstonds zullen zien.

2.3. *Kierkegaard, de verborgene*

De vraag die nu doordacht moet worden, is de volgende: Waar is Kierkegaard zelf in dit gelouterd spel? In hoeverre heeft hij zijn personages geschapen naar zijn beeld en gelijkenis? In hoeverre is ook hij te traceren in het filosofisch raamwerk dat zijn oeuvre beoogt te zijn? Het lijkt niet toevallig dat Kierkegaard zo vaak onder pseudoniemen heeft geschreven, daarbij ook met tal van literaire personages heeft gewerkt, die hij telkens andere perspectieven heeft doen aannemen en middels een radicaal andere schrijfstijl heeft neergepend.

Hoeveel studies zijn er niet gewijd aan de zoektocht naar de autobiografische referenties die in zijn oeuvre te traceren zouden zijn? Hoe vaak is er niet gespeculeerd naar de precieze oorzaak van de onmogelijke liefde tot Regine Olsen en hebben nieuwsgierigen verwoed in zijn dagboeken gegrast om hierachter te komen? Deze tendensen, zo zouden we kunnen opwerpen, zijn volstrekt irrelevant voor een filosofische interesse en raken in de verste verte niet aan het denken dat we in Kierkegaards oeuvre dienen te traceren. Wanneer we echter onze blik richten op het zoeken dat van deze fascinatie uitgaat, kunnen we een belangrijke dynamiek van dit filosofische denken ontwaren. Doorheen de werken van Kierkegaard weerklinkt immers de stem van de verborgenheid. De afwezigheid van de auteur zelf blijft als een lacune

aanwezig in de geschriften. Steeds weer zoeken we naar wat de auteur tracht te zeggen, peilen we naar de achterliggende gedachte die in het geschrevene verscholen ligt.

Welnu, juist middels deze onophoudelijke perspectiefwisselingen wordt er recht gedaan aan een alomtegenwoordig thema in de werken van Kierkegaard, met name: de verborgenheid. Of nu Johannes de silentio, Vigilius Haufniensis, een personage uit *Of/of* — zoals rechter Wilhelm of Johannes de verleider — of Kierkegaard zelf ons toespreekt, allen spreken ze over het zwijgen, brengen ze de gesloten zijnswijze van de stille vertwijfelde op de voorgrond en hebben ze het over hun verhouding tot de openbaarheid. Toch beweegt elk van hen zich op een ander niveau, hetzij in het esthetische, hetzij in het ethische, hetzij in het religieuze stadium. Toch spreekt ieder van hen vanuit een andere context, met als gevolg dat we soms een blik lijken op te vangen van een openbaarheid, die we niet eenduidig kunnen vatten. Niettemin doorbreekt geen van hen zo ooit de verhulde geslotenheid en blijft het voor de lezer voortdurend gissen waarop er precies gedoeld wordt; het onzegbare wordt immers nooit gezegd. Het denken van Kierkegaard blijft aldus ver van alle transparantie, verwijderd van alle doordringbaarheid. Kierkegaard zelf thematiseert deze verborgenheid dan ook als dusdanig. Telkens lijkt juist datgene wat niet kan en mag genoemd worden de drijfveer van zijn schrijven, alsof we hiermee aan de chaos raken die Deleuze en Guattari als voedingsbodem van het plan zagen. Lezen we vanuit die metafoor de volgende zinnen uit *Stadia op de levensweg*, waarin beschreven wordt hoe het dagboek van de ongelukkig verliefde Quidam uit een meer wordt opgevist:

Ik trok harder en uit de diepte steeg een luchtbel op [...] een zucht de profundis, een zucht omdat ik de diepte ontstal wat haar was toevertrouwd, een zucht van het ingesloten meer, een zucht van de in zichzelf gekeerde ziel die ik haar geheim ontwong.²⁵

Het is dit geheim, het verborgene dat in Kierkegaards schrijven telkens aanwezig wordt gesteld, maar in die hoedanigheid steeds ongrijpbaar blijft. En toch, waar het begrip van het verborgene in dit

²⁵ S. KIERKEGAARD, 'Schuldig/ Niet-Schuldig,' in: *Stadia op de levensweg*, p. 205.

ene pseudonieme werk zal gelinkt worden aan de zwaarmoedigheid, krijgt het in de geschriften van een ander personage een hele nieuwe lading toebedeeld. Neem bijvoorbeeld de estheet A., die het mysterie aanvoert als essentiële voorwaarde om de liefde te blijven voeden. Zodra hij ons als lezer mee op sleeptouw heeft genomen, zodra we binnengetreden zijn in zijn betoog, treedt er immers een ander personage aan, Rechter Wilhelm, die dit begrip weer in zijn bepaaldheid wegvaagt, wanneer hij stelt: “Jij bent bang dat wanneer het mysterieuze voorbij is ook de liefde ophoudt; ik daarentegen ben van mening dat ze dan pas begint.”²⁶ Hier wordt nu het begrip van de liefde door elkaar geschud, samengesteld met andere componenten, die geen verband meer houden met het mysterie, maar veeleer het ideaal van de transparantie huldigen: “Nee mijn vriend, oprechtheid, openhartigheid, openbaring, verstandhouding, ziedaar het levensprincipe van het huwelijk, zonder die is het onschoon en eigenlijk onzedelijk; want dan wordt gescheiden wat de liefde vereent, het zinnelijke en het geestelijke.”²⁷

De aflijning van begrippen, de samenstelling van componenten; we zien ze voortdurend wijzigen in Kierkegaards werk, naargelang het personage dat spreekt, naargelang de bewegingen die worden gemaakt. Zo worden nieuwe sporen getrokken. Er ontstaat een eeuwig ‘devenir’, een voortdurende wording, maar wezenlijk gebeurt er niets. De duisternis van de chaos regeert immers, ze blijft woeden en laat zich niet grijpen, maar blijft er zich niettemin toe lenen om nieuwe vormen aan te nemen en structuren te schragen. De duisternis wordt telkens even uitgelicht, de verborgenheid gethematiseerd, om daarna opnieuw in haar onstuimigheid terug te slaan en vervolgens in een andere constellatie weer aan te treden. Deze duisternis, deze verborgenheid die slechts in schijn uitgezuiverd wordt en helderheid geniet, is zij niet juist datgene wat overblijft van de filosoof Kierkegaard wanneer zijn personages

²⁶ Id., ‘De esthetische geldigheid van het huwelijk’, in: *Off/of*, p. 522.

²⁷ *Ibid.*, p. 529.

het pad hebben verlaten? Ook Deleuze zet het ongedachte uiteindelijk centraal, wanneer hij betoogt:

Misschien is het grootste gebaar van de filosofie: niet zozeer HET immanente plan te denken, maar aan te tonen dat het er is, ongedacht in elk plan. Het zo te denken als het buiten en het binnen van het denken, het niet-externe buiten, of het niet-interne binnen.²⁸

Het nieuwe duiden van het begrip, het verduidelijken zelf, creëert immers de verborgenheid van de auteur. De aanvankelijke gedachtestroom waaruit alles is opgetrokken en in conceptuele mallen is gegoten, is dat niet juist het immanente plan waar Deleuze en Guattari van gewagen? Een plan waar de filosoof zelf niet zonder meer aan kan, als het ware een gegevenheid waaraan hij zichzelf heeft te onderwerpen, daar hij niet anders denken kan. De duistere ‘chaosmos’, die onbepaald is, maar zich tegelijkertijd leent tot structurering en zo oscilleert tussen wanorde en orde: hij is de voedingsbodem van het conceptuele filosofische denken dat gearticuleerd kan worden in de vorming van begrippen. Ook Kierkegaard experimenteert met deze drijfkracht in zijn denken, die er de kern van uitmaakt, maar niettemin in zijn geheel ongrijpbaar blijft. Vandaar dat de filosoof zijn personages dient te worden. Zij geven immers gestalte aan het onbepaalde waaruit zij opgetrokken worden en dat zij verder mee vorm geven. Zijn personages worden aldus tot een rustpunt voor de filosoof. Pas in hun constructie krijgt Kierkegaard contact met zijn eigen denken en kan hij de verborgenheid die op de bodem ligt ook als dusdanig benoemen. Sterker nog, pas bij hun gratie kan hij in zijn denken zichzelf worden en wordt hij weggetrokken van het chaotische houvastloze.

Het is dan ook treffend dat de angst in het boek *Het begrip angst*²⁹ zich juist op de onbepaaldheid richt. Ze is volgens het personage Vigilius Haufniensis het zich-aan-zichzelf-tonen van de vrijheid”,³⁰

²⁸ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, p. 59. “Peut être est-ce le geste suprême de la philosophie: non pas tant penser LE plan d'immanence, mais montrer qu'il est là, non pensé dans chaque plan. Le penser de cette manière-là, comme le dehors et le dedans de la pensée, le dehors non extérieur ou le dedans non intérieur.”

²⁹ S. KIERKEGAARD, *Het begrip angst. Een eenvoudige psychologische overweging, die verwijst naar het dogmatische probleem van de erfzonde*. Vert. J. SPERNA WEILAND, Budel, Damon, 2010.

³⁰ *Ibid.*, p. 83.

oftewel, de angst voor het niets.³¹ In “de angstwekkende mogelijkheid te kunnen”³² ziet hij de mens duizelen in zijn vrijheid³³ die geen houvast kent en die hem confronteert met de onwetendheid omtrent de consequenties van de keuzes die hij als aan zichzelf overgeleverde mens dient te maken. Tot dit onbepaalde heeft de mens geen adequate verhouding, kan hij zichzelf niet staande houden en het is juist dit wat hem tot de geslotenheid kan doen toetreden, wanneer hij zich uiteindelijk tegen deze vrijheid keert, wat Vigilius het demonische noemt. Immers: “Het demonische is onvrijheid die zich wil afsluiten.”³⁴ Het onzegbare van het onbepaalde is hoe dan ook steeds gedoemd in de sfeer van de verborgenheid te blijven en kan niet toetreden tot de openbaarheid, omdat het juist de taal moet ontberen. Zo dreigt het evenzeer de mens vast te zetten, op te sluiten in zichzelf en te verlammen, wanneer deze er geen weg meer mee uit kan en het niet meer kan articuleren. Want, zo stelt Vigilius: “de openbaring is de eerste uitdrukking van de bevrijding.”³⁵

Het plan waaruit het denken voortkomt, blijft aldus vreemd voor de filosoof, onbereikbaar in zijn aanwezigheid en niet in zijn geheel uit te drukken. Maar in de bepaaldheid die vervolgens aantreedt bij het gearticuleerde denken van dit plan — tot leven gebracht door het conceptuele personage — wordt het onbepaalde belichaamd en zo omgebogen tot een constructieve kracht. Ook hier zien we daarmee dat de filosoof zichzelf verliest om zichzelf terug te winnen in de vorm van zijn personages. Hij zegt slechts ‘ik’ doorheen zijn personages, aan wie hij zijn denken vormt. Wederom zien we dat er een kenosis voltrokken wordt; de schepper Kierkegaard scheidt hierbij niet *ex nihilo*, maar vanuit de onbepaalde grond die in zijn denken aanwezig is en zich verbergt in het ‘plan d’immanence’. Hij geeft zichzelf op door zijn ‘personage conceptuel’ het woord te geven en zijn concepten verder uit te denken, in zijn strijd tegen de verwoestende kracht van het onbepaalde. De

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, p. 49.

³³ *Ibid.*, p. 67.

³⁴ *Ibid.*, p. 133.

³⁵ *Ibid.*, p. 137.

tegenstrijdigheden in de verschillende uitwerkingen en perspectiefwisselingen wijzen er enkel op dat de verborgenheid nooit verdwijnt, maar in het plan vervat blijft: steeds aanwezig, maar niettemin ten gronde ongrijpbaar. De chaos blijft aldus onuitwisbaar op het plan, wat steeds bevestigd wordt in de oneindige strijd, “la lutte *contre le chaos*”³⁶ die de conceptuele personages in hun begripsvorming voeren.

Uit dit alles mag duidelijk geworden zijn dat de pseudoniemen van Kierkegaard allerm minst maskers zijn. Het zijn geen barrières waarachter een achterliggende duidelijkheid schuilgaat, die mits het afrukken van het verhullende verschijnt en absoluut toegankelijk wordt. Kierkegaard blijft ten gronde afwezig in zijn werken, door de onomkeerbaarheid van zijn verborgenheid. Hij laat zichzelf over aan personages die hij weliswaar zelf vorm geeft, maar waartegenover hij niet anders kan dan een wezenlijke afstand te nemen. In de constructie van een personage put hij uit zijn ongrijpbare ‘plan d’immanence’ dat zijn denken eigen is, maar juist in deze bezigheid laat hij zichzelf los. Hij moet zijn personages worden, teneinde zichzelf in het denken terug te vinden.

2.4. Kierkegaards ‘personnage conceptuel’ principal: de enkeling

Als we dit alles in ogenschouw nemen, kunnen we ons de vraag stellen of er geen conceptueel personage in het werk van Kierkegaard aanwezig is dat een voorkeurspositie geniet boven de anderen, dat de illustrerende ‘personnages conceptuels’ overstijgt, niet gebonden is aan een welbepaald pseudoniem en terugvoert tot de kern van Kierkegaards denken.

Een dergelijk personage zou het geheel van zijn conceptuele personages in zich kunnen dragen, zou het enige, ware subject zijn dat in verschillende verschijningsvormen op het immanente plan aantreedt. Uit het voorgaande hebben we de worsteling van Kierkegaards conceptuele personages met de chaos belicht die, ondanks alle geconstrueerde structuren en aanwezigheid van begrippen, nooit van het schouwtoneel lijkt te verdwijnen.

³⁶ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu’est-ce que la philosophie?*, p. 191.

De onbepaaldheid blijft een niet te overwinnen constante, waarvan rekenschap moet worden gegeven. Tegelijkertijd is deze chaos ook de verklaringsgrond voor de contingentie die in elk filosofisch denken aanwezig is, voor de specifieke eigenheid van het plan dat van filosoof tot filosoof verschilt, maar dat hem zelf ten langen leste ontsnapt, alsof het buiten hem om denkt en hem richting een welbepaalde begripsvorming stuwt. Welnu, als er een equivalentie tussen de conceptuele personages van Kierkegaard te traceren is, dan ligt deze net verscholen in de strijd met het ongedachte die het personage aanstuurt om zelf richting te geven aan het denken en zelf een waarheid voor te staan waarvoor hij kan leven en sterven. Alle conceptuele personages graviteren rond dezelfde existentialistische opgave die ze telkens naar hun eigen idealen, imperatieven of de daaruit voortvloeiende vertwijfeling invulling geven. Het doet vermoeden dat er een onbeschreven 'personage conceptuel principal' over het plan trekt dat als een soort geraamte geldt voor alle andere. Een conceptueel personage dat zichzelf moet pogen richting te geven op het immanente plan, zelf zijn weg moet banen, in aanschijn van de vrijheid waartegenover hij zichzelf te verhouden heeft, maar die echter ook plots kan omslaan in de angst voor de onbepaaldheid.

Zou een dergelijk personage niet de enkeling kunnen zijn? Welk pseudoniem er in Kierkegaards geschriften ook aan het woord is, wie ook het subject van het besprokene moge zijn, steeds gaat het om de individualiteit die zijn leven naar eigen goeddunken en aspiraties tracht vorm te geven. In de richting die hij uitgaat, de keuzes die hij maakt, schept hij de bepaling, waar hij zich echter nooit mee kan vereenzelvigen. Het leven van de enkeling wordt gestuwd door een voortdurend zoeken naar bevrijding, hierbij al te vaak bedreigd door de ziekte der vertwijfeling, die beslag op hem probeert te leggen, hem verlammend doet verstarren en zijn vrijheid tracht te logenstraffen. De wezenlijke opgave voor de enkeling die Kierkegaard voor ogen lijkt te hebben, is in beweging te blijven, de vrijheid in stand te houden in het aanschijn van de angst, door onophoudelijk mogelijkheden te blijven scheppen die hem de dynamische continuïteit verlenen die de vrijheid hem voorhoudt. Immers: "wie door de angst wordt gevormd, wordt gevormd

door de mogelijkheid, en alleen wie door de mogelijkheid wordt gevormd, wordt gevormd naar zijn oneindigheid. De mogelijkheid is daarom de zwaarste van de categorieën.”³⁷ Dit blijvende zoeken, dat in zijn geheel op de schouders rust van de enkeling, maakt net dat hij singulariseert, verenkelt in zijn bestaan. Toch moeten we er ons voor hoeden de enkeling, ondanks zijn existentialistische geladenheid die naar de zijnsgesteldheid van de mens lijkt te verwijzen, niet als een persoon, maar steeds als conceptueel personage te blijven opvatten. Het conceptuele personage blijft hierbij autoreferentieel, koppelt niet terug naar de mens buiten het filosofische plan en overschrijdt zodoende niet de eisen van de immanentie. En toch wordt er via de personages, die alle enkelingen zijn, ook aan ons als lezer geappelleerd. Kierkegaard maakt zijn personages in hun schepping immers tot enkelingen door ze te vormen aan het motto: “*de te narratur fabula*”³⁸ wat zoveel betekent als: “dit verhaal gaat over jou”. Pas wanneer we als lezer deze oproep vanuit het immanente plan weten te aanhoren en beseffen dat het ik-zeggende personage zich door het ‘jij’ laat aanspreken, kunnen ook wij ons aan hem spiegelen door de levensopgave te erkennen waaraan we elk ons eigen verhaal, ons eigen personage vormen.

De enkeling blijft aldus op het plan voortschrijden, in de werkelijkheid van de geest, doorheen gedachteconstellaties die hij doordenkt en uitzegt. De begrippen die hij samenbrengt, tot leven wekt en uitdagend maakt, sturen hem bij de invulling van zijn opgave het denken vorm te geven en het zijn stem te verlenen. Het ‘personnage conceptuel’ van de enkeling is hierbij ontegenzeggelijk een nomade op het plan. Wat hij opbouwt, kan hij weer afbreken. Daar waar hij aanvankelijk een mogelijkheid ziet, kan daarna in zijn vertwijfeling de onmogelijkheid opdoemen. Waar hij eerst de demonisch vertwijfelde natuur invoelde, daar kan hij even later het perspectief van ‘de ridder van het geloof’ op zich nemen. Dit alles echter steeds vanuit het primaire conceptuele personage van de enkeling. Toch is het zijn opgave het voortdurende ‘devenir’ te aanvaarden, niet statisch vast te roesten in een vermeend

³⁷ S. KIERKEGAARD, *Het begrip angst*, p. 168.

³⁸ ID., ‘Schuldig/ Niet-schuldig?’, in: *Stadia op de levensweg*, p. 521.

absoluut begripenkader, maar juist door de menigvuldigheid van perspectieven de interne consistentie van de denkkaders te huldigen.

2.5. *De verleiding en de aantrekkingskracht*

Herhaaldelijk zien we in het pseudonieme werk van Kierkegaard treffend genoeg een observator of een experimentator aantreden die het ten tonele voeren van personages op een bepaald plan zelf thematiseert. Nemen we bijvoorbeeld het al eerder genoemde personage achter het ‘Psychologisch Experiment’ uit *Stadia op de levensweg* die het dagboek-personage van de zwaarmoedige Quidam creëert teneinde de meest ongelukkige liefdesrelatie voorstelbaar te kunnen maken. In zijn nabespreking van het dagboek spreekt hij over hem als een speler:

Mijn speler nu is iemand die het oude woord *de te narratur fabula* begrepen heeft, hij is geen moderne dwaas die meent dat een ieder moet haken naar de enorme objectieve opgave iets te kunnen opdreunen dat de ganse mensheid aangaat behalve hemzelf.³⁹

Zijn enkeling dwaalt over het plan, op zoek naar het authentieke leven in de sfeer van de tijdelijkheid. Hij heeft zijn bestaan vorm te geven in het streven naar een waarheid “waarvoor hij kan leven en kan sterven”.⁴⁰ Een waarheid die zich geenszins laat kennen als een abstract voorgegeven, extern en transcendent ideaal, die hij naar een logische waarheidswaarde dient te beoordelen. Een waarheid echter van een appellerende orde, die de ‘Einzelgänger’ aanspreekt in zijn meest nabije existentiële bestaan, een waarheid waarin de interne consequentie — van het volharden op de ingeslagen weg — hoogtij viert en die naar haar condities de enkeling op een plan stelt, een stadium, oneindig in haar uitgestrektheid, doch immer immanent. Immers, zo lezen we verder: “Welk oordeel moet hij dus vellen? Want oordelen moet hij, dit *de te* is hem de heiligste wet van het bestaan, want het is het verbond

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ ID., *Een keuze uit zijn dagboeken*. Inl. en vert. H.A. VAN MUNSTER, Utrecht, Het Spectrum, 1957, p. 17 (I A 75). “Het komt er op aan mijn bestemming te begrijpen, te zien, wat God eigenlijk wil, dat ik doe; het gaat er om een waarheid te vinden, die waarheid is voor mij, de idee te vinden, waarvoor ik leven en sterven wil.”

der humaniteit.”⁴¹ Maar hoe kan Kierkegaards enkeling ons appelleren, zo dat ook wij ons kunnen spiegelen en de singuliere opgave van het *de te* kunnen aanhoren?

Voor Deleuze en Guattari is filosofie een kwestie van goede smaak oftewel: “le goût”.⁴² Het filosofische denken moet inspirerend zijn, aanlokkelijk, creatief in haar project van traceren, uitvinden en creëren: “tracer, inventer et créer”.⁴³ Niet onbelangrijk hierbij is een goede keuze van de personages die relevant moeten zijn ten aanzien van het begrippenplan dat ze dienen uit te dragen. Niet enkel relevant echter: ze dienen de sfeer op te zoeken van het interessante, waarin ze charismatisch de begrippen bezielen en ons meevoeren in “le jeu”,⁴⁴ het spel waarin de mogelijkheden van de concepten ontdekt worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, wil dit personage grip op ons hebben en de ‘Einfühlung’ slagen, hij over verschillende trekken, “traits”⁴⁵ moet beschikken die ons aanspreken en als het ware resoneren met onze eigen karaktertrekken. Een ‘trait’, zo zouden we net zo goed kunnen stellen, is tegelijk een “ligne tracée”, een “tracé”, een spoor dat het personage in zijn hoedanigheid nalaat op het plan. Het personage be-trekt aldus niet alleen ons in zijn ‘traits’ — mits het voortkomt uit goede smaak, “du bon goût” —, maar het komt er zelf door tot leven vanuit deze trekken en zet zichzelf erdoor in beweging op het plan. In zijn bewegingen laat het personage sporen achter en drukt zijn stempel op het plan vanuit zijn “trait dynamique”.

Frappant genoeg passen de personages bij Kierkegaard als gegoten in de oplijsting die Deleuze en Guattari ons aanreiken. Hun brede uitwaaiering van personages die telkens levensecht zijn uitgewerkt, trekken over hun plan en trekken ons daarin ook aan. In de narratieve structuur waarin de personages tot ons komen, schemert steeds een lokroep door. Kierkegaards personages willen ons verleiden, wat kan tellen als “trait relationnel”. Ze willen ons overtuigen van een

⁴¹ ID., ‘Schuldig/ Niet-schuldig?’, in: *Stadia op de levensweg*, p. 521.

⁴² G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu’est-ce que la philosophie?*, p. 74.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*, p. 68.

levensideaal dat ze uitdragen, dat we in alle consequenties kunnen overschouwen doorheen de sporen die ze nalaten, doorheen de stappen die ze zetten.

Johannes de verleider vervoert ons aldus in zijn geestelijke esthetische levenswijze waarin hij de volledige overgave van Cordelia verlangt, om haar dan te kunnen afstoten. Of neem het welbekende personage Don Juan: hij houdt ons een volstrekt esthetische levenswijze van onmiddellijke zinnelijkheid voor waarmee hij de geestelijke wereld verloochent. Of nog, de meerman uit *Vrees en Beven*;⁴⁶ ook hij verleidt onschuldige meisjes tot het diepst van de zee, alwaar hij zich als monster ontpopt. Maar in de verleiding die in de zwierige esthetische taal tot ons spreekt, schemert ook de vertwijfeling door. In het voorwoord van 'Het dagboek van de verleider'⁴⁷ uit *Of/of* waarschuwt de vinder van de geschriften er ons voor dat Johannes uiteindelijk zelf zal stuklopen op zijn eigen geesteswereld en geen uitweg meer zal vinden:

Maar hoe mag het er wel uitzien in zijn eigen hoofd? Zoals hij anderen op een dwaalspoor heeft geleid, zo zal hij, denk ik, uiteindelijk zelf het spoor bijster raken.[...] hij merkt weldra dat hij is gevangen in een kringloop waaruit geen ontsnappen mogelijk is.⁴⁸

En ook de meerman vindt de weg naar de vertwijfeling wanneer hij plots gegrepen wordt door de onschuld van Agnete, door wie hij voor het eerst een onmetelijke berouw voelt opwellen, waar hij geen raad mee weet. Ook dit zijn 'traits relationnels' evenals de vele ongelukkige liefdesrelaties, waar Kierkegaard van gewaagt. Of we het nu lezen in zijn dagboek, in *Stadia op de levensweg, Ziekte tot de dood, Vrees en beven, Of/of...* telkens wordt een liefdesrelatie verbroken, de verloofde — de "fiancée",⁴⁹ het conceptuele personage dat Guattari en Deleuze slechts summier aanstippen — opgegeven en het plan waarop het zich afspeelt gescheurd. De verleiding stoot hierbij steeds op zijn grenzen, maar het blijkt te laat. We zijn reeds meegesleurd en aanschouwen de

⁴⁶ S. KIERKEGAARD, *Vrees en beven. Dialectische lyriek door Johannes de silentio*. Vert. A. VISSER, Budel, Damon, 2006.

⁴⁷ Id., 'Het dagboek van de verleider', in: *Of/of*, p. 328.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 305.

⁴⁹ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, p. 69.

scheur, de kloof die op het ‘plan d’immance’ is ontstaan. De vertwijfeling gaapt. De enkeling hapert, oftewel, om het met de woorden van de twee Franse denkers te zeggen: “il bégaie”.⁵⁰

2.6. *De sprong naar een ander plan*

De crisis van het denken doet nu het plan zelf schokken en de scheur lijkt te verworden tot een kloof. Een parallel vinden we hier opnieuw bij Deleuze en Guattari, wanneer zij schrijven: “Aldus leeft de filosofie in een permanente crisis. Het plan ageert doorheen schokken, de concepten door windstoten, de personages via oogsprongen.”⁵¹ Toch blijft de haperende enkeling bepaald door de opgave van het voortdurende ‘devenir’ en heeft hij zich te blijven verhouden tot de wereld van de mogelijkheid, die zijn vrijheid uitmaakt. Maar een crisis op het plan kan er niet alleen voor zorgen dat de filosofie — in wezen de schepping van de mogelijkheden — spaak loopt. Wanneer ze het conceptuele personage aangaat, werkt de crisis een wanverhouding tot zijn eigen mogelijkheid, zijn vrijheid, in de hand. De scheur waardoor hij hapert, zo zouden we kunnen stellen, zet hem vast in de mogelijkheid, die zich niet meer laat waarmaken. Zo wordt ze tot onvrijheid en aldus verschijnt het aanschijn van de onmogelijkheid. Nemen we opnieuw de zwaarmoedige, ellendige Quidam als voorbeeld. Zijn zwaarmoedigheid, die hij tot elke prijs verborgen wil houden voor de buitenwereld, doet hem in zichzelf keren, in zijn eigen idealiteit, waar enkel de mogelijkheid heerst die geen brug meer kan slaan naar de werkelijkheid, die hem ontzegd is. Op het moment dat hij de verloving aangaat met zijn geliefde, ontwaart hij in zichzelf de crisis die hem op de scheur wijst tussen de idealiteit en de werkelijkheid, ontketend door de geheimhouding van zijn zwaarmoedigheid. De Quidam verstart en

⁵⁰ *Ibid.*, p. 67.

⁵¹ *Ibid.*, p. 79. “La philosophie vit ainsi dans une crise permanente. Le plan opère par secousses, et les concepts procèdent par rafales, les personnages par saccades.”

de vertwijfeling maakt zich van hem meester en ervaart de onmogelijkheid van de relatie.⁵²

Maar een goed ‘personnage conceptuel’ mag zich nu juist niet vastzetten, moet in beweging zien te blijven, als een nomade nieuwe mogelijkheden zien te ontginnen en dient zich niet te laten verlammen door de vertwijfeling. Toch lonkt de onmogelijkheid te midden van de mogelijkheden en dreigt de geslotenheid de enkeling vast te zetten.

Wat kan de enkeling dan doen om niet te stranden? Hier kunnen we de zogenaamde Guattari’s en Deleuzes “traits dynamiques” zien verschijnen. In de filosofie van Kierkegaard moet gesprongen worden, “sauté”⁵³, over de kloof heen, op nieuw terrein, wanneer het oude pad dood is gebleken. Zoals we eerder betoogden: de enkeling van Kierkegaard bevindt zich in een stadium dat volledig immanent is en autoreferentieel. Het is niet minder dan een plan dat zijn denkkader behelst, zijn levensproject uitdraagt en waarmee hij uitdrukking geeft aan wat Guattari en Deleuze zijn “trait existentiel” noemen. Hierbuiten denken doet hij niet. Elke handeling, elke daad wordt afgetoetst aan de voorwaarden van het plan waarop hij voortbeweegt. Welnu, het stadium valt niet te overschrijden, zonder dat er gesprongen wordt. Alleen zo vindt er een radicale omslag plaats waardoor de enkeling alles achter zich laat, de voor waar gehouden levenswijze van zich aflegt en zich laat aanspreken door een nieuwe einder. Hij kan springen, over de scheur heen die hem belemmerde nog mogelijkheid te zien. Het conceptuele personage zet zich af tegen de bodem waar het vandaan komt, springt en ziedaar, het komt neer op een ander plan dat weer nieuwe eisen stelt en het tot een ander project noopt. Hebben we met deze sprong nu de immanentie overschreden — net datgene wat Deleuze en Guattari trachtten te vermijden? Kan een personage zich dan zomaar van het ene naar het andere plan verplaatsen? En zijn er dan verschillende ‘plans d’immanence’ in het spel?

⁵² S. KIERKEGAARD, *Stadia op de levensweg*, p. 234. “Wat heeft dit te betekenen, ik ben vervuld van bange onrust zoals het ruisende woud bij het naderen van een onweer. Wat is dit voor een angstig voorgevoel dat mijn hart bedrukt? [...] Zoveel begrijp ik wel, dat het niet met haar is, niet met Eros dat ik strijden moet. Het zijn religieuze crises die zich boven mij samentrekken.”

⁵³ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu’est-ce que la philosophie?*, p. 69.

2.7. *Het zelfverlies in de sprong*

Laten we onderzoeken wat de consequenties van de sprong zijn — vanuit ons perspectief de oogsprong, “la saccade” bij Deleuze en Guattari — zowel voor het desbetreffende ‘personnage conceptuel’ als voor het plan dat verlaten wordt. Wanneer het personage de sprong waagt, zet het zich af tegen de grond die tot zolang als zijn territorium gold, waarin het geborgen was als een “déjà-là”⁵⁴. Net in dit afzetten bevestigt het dan ook de immanentie van het plan en erkent het de gebondenheid aan het plan dat het de voeding geeft om te kunnen springen. Eens de sprong gewaagd is, zweeft het personage door het luchtledige en doet het recht aan zijn nomadische karakter dat ontwor-teld is. In Deleuzes en Guattari’s bewoordingen is het personage nu als het ware gedeterritorialiseerd. Het neerkomen zou dan logischerwijze een soort reterritorialisering behelzen. Immers: “De conceptuele personages hebben de volgende rol; de territoria, deterritorialisaties en herterritorialisaties te ontdekken.”⁵⁵ Toch is dit niet zonder meer aan de orde. Want het lijkt alsof het personage in de sprong zijn vorige zelf heeft afgelegd en de trekken die het eigen waren zijn achtergebleven als sporen, “traces”, op het vorige plan. De onderscheidingen in de stadia zijn immers absoluut, onoverbrugbaar en eisen een oneindige beweging van het individu. Wanneer de discontinue overgang naar een ander stadium is voltrokken, heeft de enkeling zijn oude zelf opgegeven en het ‘personnage conceptuel’ zodoende zijn personage zelf achtergelaten. Met de overgang naar een ander plan is dan ook een ander ‘personnage conceptuel’ ontstaan dat nieuwe trekken heeft, de begrippen anders inkleedt, hun componenten op een nieuwe manier verbindt en zo het denken op een andere spoor zet. Het personage kan zijn plan derhalve niet ontspringen en blijft slechts bestaan in zoverre het op zijn onmetelijk immanente stadium blijft voortschrijden.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*, p. 67. “Les personnages conceptuels ont ce rôle, manifester les territoires, déterritorialisations et reterritorialisations absolues de la pensée.”

Zo stopt de verleider een verleider te zijn zodra hij het esthetische stadium verlaat. Ook de tragische held verliest zichzelf, wanneer hij “de oneindige resignatie”⁵⁶ niet langer ter wille van de ethische orde voltrekt, maar in de oneindige beweging van het geloof de sprong waagt naar het religieuze veld waar hij tot de ridder van het geloof wordt. Hij wint zichzelf terug, op een ander plan waar het eeuwige zwijgen enkel door God begrepen wordt en de eis van het spreken uit de ethische orde onmogelijk is gemaakt en slechts tot het stotteren, het “bégayer”⁵⁷ van Deleuze en Guattari, is geworden.

Zoals we in het boek *Vrees en beven* lezen, offert Abraham zijn zoon, is hij bereid hem te verliezen in zijn absolute overgave aan het vertrouwen in God, die hem tot geloofsriddere maakte. Hij zei het dierbaarste op aarde vaarwel in “het geloof krachtens het absurde”,⁵⁸ om het daarna terug te krijgen. Deleuze en Guattari alluderen overigens ook op Abrahams bereidheid tot het offer, waar ze uiteenzetten hoe Kierkegaard het transcendente op het immanente plan probeert binnen te smokkelen. Hierbij doet hij volgens hen in wezen niets anders dan andermaal de immanentie zelf van het plan herbevestigen. De nood aan het transcendente geeft enkel aan hoezeer we vasthechten aan het immanente.

Immers, wanneer we ons beroemen op de ontmoeting met het transcendente in het immanente, doen we niks anders dan het immanente plan in zijn immanentie te herwaarderen: Kierkegaard springt uit het plan, maar wat hem in deze opschorting, deze onderbreking van de beweging, wordt *teruggegeven*, is de verloofde of de verloren zoon, is de existentie op het immanente plan.⁵⁹

Andermaal zien we hier de kenosis doorgevoerd: door zichzelf te verliezen, krijgt het personage zijn existentie in de immanentie terug.

⁵⁶ S. KIERKEGAARD, *Vrees en beven*, p. 46.

⁵⁷ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, p. 67.

⁵⁸ S. KIERKEGAARD, *Vrees en beven*, p. 42.

⁵⁹ G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie?*, p. 71. “Car, quand nous nous vantons de rencontrer le transcendant dans l'immanence, nous ne faisons que recharger le plan d'immanence en immanence même: Kierkegaard saute hors du plan, mais ce qui lui est *redonné* dans cette suspension, dans cet arrêt de mouvement, c'est la fiancée ou le fils perdus, c'est l'existence sur le plan d'immanence.”

Kierkegaard incarneert overigens zelf een gelijkaardige gedachte wanneer het personage van Rechter Wilhelm het over de eis tot overgave heeft die de liefde aan de mens stelt. Immers: “Liefde is overgave”, zo stelt hij, “maar overgave is pas mogelijk doordat ik buiten mijzelf treed”⁶⁰, “want pas wie alles heeft verloren, heeft alles gewonnen [...] Geloof in de liefde, ze neemt alles, ze geeft alles.”⁶¹

Kunnen we echter in dit alles ook stellen dat we op een ander immanent plan zijn toegetreden eens we de sprong naar een ander stadium hebben ontwaard? Hier moeten we oppassen niet overhaast tot een dergelijke conclusie te komen. Want ook al spraken we van een divers plan, toch is niet alle voeling met het voorgaande verloren. Dezelfde begrippen spelen nog steeds, de personages blijven vertwijfelen op elk plan en bovenal: allen blijven nomadische enkelingen die mogelijkheden blijven scheppen in hun existentiële opgave. De plannen zijn, om het met een term van Deleuze en Guattari te zeggen, getekend door “voisinage”: een nabuurschap met elkaar. Ze lijken opgenomen te zijn in eenzelfde filosofisch project van Kierkegaard, waaraan een gemeenschappelijk prefilosofisch, immanente plan ten grondslag ligt dat de enkeling niet kan overschrijden en waar het wijdverbreide denken zijn wortels vindt. Eerder in deze verhandeling maakten we de vergelijking met een raamwerk. Zoals de enkeling de diverse personages wist te omvatten, kunnen we hier misschien besluiten dat het ‘plan d’immanence’ van Kierkegaard verscheidene plannen in zich draagt, die het steeds verder uitbreiden en nieuwe gelederen geeft. Deze plannen van het raamwerk, die eigenlijk alle afgebakende denkkaders zijn, zouden we derhalve volgens Deleuzes en Guattari’s terminologie ‘des images de la pensée’⁶² kunnen noemen. Alle houden ze immers een ander denkbeeld voor dat steeds bedacht wordt door de erin opgenomen personages en niet herleidbaar is tot de andere “images”, hoewel ze verwantschappen blijven vertonen.

⁶⁰ S. KIERKEGAARD, ‘De esthetische geldigheid van het huwelijk’, in: *Of/of*, p. 523.

⁶¹ *Ibid.*, p. 524.

⁶² G. DELEUZE et F. GUATTARI, *Qu’est-ce que la philosophie?*, p. 52.

De verschillende “images de la pensée” zijn betrokken op elkaar. De plannen gaan de strijd met elkaar aan en werpen zich in het spel. Het ene plan kan hierbij als transcendent aan het andere worden geïncorporeerd, zoals we zonet in de casus van Abraham aanvoerden. Ze werpen ons dan ook terug op ons statuut als empathische toeschouwer, waarin we ook onszelf een enkeling weten. Zo oordeelt Rechter Wilhelm — zich kwijtend van zijn “traits juridiques” — vanuit het ethische stadium over het esthetische leven en pleit hij voor de openbaarheid in de liefdesrelatie die de heimelijke estheet in zijn gebrek aan overgave ontbeert.

De opgave is nu aan ons. Het filosofisch probleem heeft zich getoond en lost zich enkel op in het immanente gedachtespel, geschraagd door Kierkegaards ‘plan d’immanence’.

3. CONCLUSIE

Nu de rollen van de personages zijn opgenomen, vervolgens afgelegd en dan toch weer herwonnen, weerklinkt in het werk van Kierkegaard door alles heen de de- en re-territorialisering van de personages die in hun intrinsieke eenzaamheid de nomadische weg blijven gaan op hun eigen plan. In al hun ‘traits conceptuels’ blijven zij hierbij de enkelingen die op eigen houtje dienen te springen en de begrippen van een nieuwe existentialistische geladenheid moeten voorzien in hun verhouding tot het rijk der mogelijkheden. Dit rijk valt steeds — zo zagen we — te ontginnen op het ‘plan d’immanence’ dat zich verschuilt in het verborgen ongedachte. Juist het onbepaalde van dit plan blijkt de personages angst in te boezemen en dreigt zo telkenmale de conceptuele enkeling tot stilstand te brengen in de duizeling van het houvastloze. En toch, net deze chaos blijft tegelijkertijd ook de voedingsbodem van de actoren van het denken. Juist zij laat het toe de mogelijkheid te zien, alleen zij biedt de conditie waarmee de enkeling de vrijheid kan opnemen. Dankzij de chaos kan het personage blijven scheppen, het terrein verder ontginnen, zijn begrippen blijven doordenken en wordt de filosofie gesmeed. Maar de strijd tegen het onbepaalde blijft ook in deze

scheppingsdaden voortduren en door de immanentie van het plan kan het denken niet aan zichzelf ontsnappen, is er geen heil van buitenaf en ligt de vertwijfeling steeds op de loer. De chaos blijft door alles heen zowel vriend als vijand en in die hoedanigheid te allen tijde onoverwinbaar.

Ook Kierkegaard huivert en verschuilt zich in het diepste van zijn complexe raamwerk van personages en plannen, die zich in elkaar opsluiten. Het heuse raamwerk wordt zo een labirint — getekend door de sporen en structuren — waarin geen uitweg te vinden is. Hoeveel plannen er echter ook gespannen worden, hoezeer er ook gesprongen wordt, het personage blijft dolen op zijn eigen plan, als enkeling in het verhaal dat over hem gaat, op zoek naar de transcendentie die hem bevrijdend de genade zal schenken, maar waartoe hij ook zichzelf zal moeten verliezen.

SLEUTELWOORDEN: Gilles Deleuze, Félix Guattari, Søren Kierkegaard, conceptuele personage, immanente plan, chaos, enkeling.

KEYWORDS: Gilles Deleuze, Félix Guattari, Søren Kierkegaard, conceptual persona, plane of immanence, chaos, individual.

SUMMARY: *The Nomadic Individual on the Plane of Immanence. A Search for Deleuze's and Guattari's 'Conceptual Persona' through the Work of Kierkegaard*

This article endeavors to obtain a deeper insight into Gilles Deleuze's and Félix Guattari's real actor of philosophical thinking, 'the conceptual persona', through the pseudonymous work of Søren Kierkegaard. According to Deleuze and Guattari's constructivist view, the act of philosophizing can only take place on a 'plane of immanence' that is formed on the base of the ungraspable chaos, incessantly striving for internal consistency. But, due to his inability to penetrate into immanence, the philosopher is excluded from his own plane. Consequently, in order to develop a proper philosophy, he is forced to lose himself and annihilate his own person in the act of creating the 'conceptual persona' that will take part on the plane of thinking. In this dynamic of endless renunciation, which appears in the kenosis of the creator, we can catch a glimpse of the structural framework of the 'conceptual personae' in the pseudonymous writings of Kierkegaard. Out of

the chaos, a complex wheelwork of characters emerges, in which the 'personae' are generated by other 'personae', who are in turn created by pseudonyms, invented by the original author. Kierkegaard himself remains shrouded in mystery, subjected to the underlying chaos from which he can never escape. His 'personae' keep wandering on their 'plane of immanence', being 'Individuals' living up to their own truth in internal consistency. Constantly threatened by despair, they fight against the chaos in the exploration of concepts, longing in vain for salvation beyond the leap.